

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ЯК ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.)

Гламазда Петро Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1133-9205
Researcher ID: KEI-4516-2024

У статті висвітлюються організаційно-правові засади створення та функціонування органів охорони правопорядку в умовах відродження української державності 1917–1921 рр., зокрема добровольчих воєнізованих формувань та їх значення у забезпеченні охорони громадського порядку та боротьбі зі злочинністю в період УНР доби Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського, УНР часів Директорії.

З'ясовано, що слабкість адміністративних та правоохоронних органів у період Тимчасового уряду та УНР, фактичний стан безвладдя та хаосу спонукали місцеві громади до самоорганізації та утворення військово-добровольчих формувань Вільного козацтва. Проаналізовано причини підтримки та легалізації Українською Центральною Радою створюваних із народної ініціативи товариств Вільного козацтва та їх нормативно-правове забезпечення, а саме статут, яким було визначено правові засади організації та діяльності добровольчих формувань козацтва в Україні. Визначено роль Вільного козацтва у стримуванні радянсько-більшовицької навали, за відсутності достатньої кількості боєздатних українізованих військових формувань.

Проаналізовано організаційно-правові здобутки гетьманату П. Скоропадського в сфері правоохоронної діяльності, а саме створення Державної варти, як єдиного органу забезпечення охорони правопорядку Української Держави. З'ясовано чому гетьманський уряд вдався до практики створення у містах добровольчих народних дружин та хліборобських загонів самооборони, з якими труднощами стикнулися управлінці на місцях організовуючи це процес.

Охарактеризовано причини створення та діяльності народної міліції за часів Директорії, яка мала замінити Державну варту, а також роль і значення народної самоохорони, в сфері захисту населення від злочинних посягань у досліджуваний період.

Ключові слова: правоохоронна система, добровольчі формування, Вільне козацтво, Державна варта, народна міліція, Центральна Рада, П. Скоропадський, Директорія.

Hlamazda Petro. Activities of volunteer formations as law enforcement agencies during the Ukrainian revolution (1917–1921)

The article highlights the organizational and legal basis for the creation and functioning of law enforcement agencies in the conditions of the revival of Ukrainian statehood of 1917–1921, in particular volunteer paramilitary formations and their importance in ensuring the protection of public order and the fight against crime during the UNR of the time of the Central Rada, the Ukrainian State of P. Skoropadsky, the UNR during the Directory.

It was found that the weakness of administrative and law enforcement agencies during the period of the Provisional Government and the UNR, the actual state of anarchy and chaos prompted local communities to self-organize and form military-volunteer formations of the Free Cossacks. The reasons for the support and legalization by the Ukrainian Central Council of the societies of the Free Cossacks created on the popular initiative and their regulatory and legal support, namely the Charter, which determined the legal basis for the organization and activity of volunteer formations of Cossacks in Ukraine, are analyzed. The role of the Free Cossacks in deterring the Soviet-Bolshevik invasion was determined, in the absence of a sufficient number of combat-ready Ukrainized military formations.

The organizational and legal achievements of the hetmanate P. Skoropadsky in the field of law enforcement, namely the creation of the State Guard, as the only body for ensuring law

enforcement of the Ukrainian State, are analyzed. It is clarified why the hetman's government resorted to the practice of creating in the cities of volunteer people's squads and agricultural self-defense units, which local managers faced difficulties in organizing this process.

The reasons for the creation and activity of the people's militia during the Directory, which was supposed to replace the State Guard, as well as the role and importance of people's self-protection, in the field of protecting the population from criminal encroachments during the studied period, are characterized.

Key words: law enforcement system, volunteer formations, Free Cossacks, State Guard, People's Militia, Central Rada, P. Skoropadsky, Directory.

Постановка проблеми. Війна в Україні, криміногенна ситуація, яка склалась внаслідок війни та високий рівень корупції є проблемами, що становлять одну з головних загроз національній безпеці та гальмують процес демократичного розвитку нашої країни. Тому успішне, результативне завершення реформи правоохоронної системи України залишається одним з основних завдань, які стоять перед нашою державою. Це неможливо здійснити без врахування закономірностей реформування цього напрямку державної діяльності через призму ефективних зарубіжних моделей та, що важливо, без аналізу особливостей вітчизняного історичного досвіду, яким би складним та суперечливим він би не був.

В контексті дослідження історії становлення та розвитку правоохоронної системи України на наше глибоке переконання є цікавим досвід діяльності добровольчих формувань та народної міліції, як органів охорони громадського правопорядку в період Української революції 1917-1921 рр. За твердженням сучасного українського дослідника А. Печерського, ці інститути переконливо довели свою ефективність не лише в забезпеченні внутрішнього правопорядку, а й у справі захисту Української держави від зовнішньої агресії, ставши одним із історичних попередників сучасної української тероборони [1]. Важливість таких наукових розвідок, на сучасному етапі розвитку нашої України є суттєвою, оскільки досвід взаємодії громадськості з державними інституціями в сфері протидії кримінальним правопорушенням та охорони громадської безпеки залишається актуальним і сьогодні.

З часу проголошення незалежності України вітчизняними вченими активно досліджується проблематика організації та функціонування правоохоронних

органів у період Української революції 1917–1921 рр. Значну увагу цим питанням приділено в наукових працях О. В. Тимошука, П. П. Михайленка, В. А. Довбні, Є. В. Зозулі, В. З. Ухача та І. О. Гуцалюк. Втім діяльність добровольчих формувань у цей період, та їх значення у забезпеченні охорони громадського порядку і боротьбі зі злочинністю на нашу думку потребують окремої уваги.

Виклад основного матеріалу. Після Лютневої революції 1917 року, що призвела до повалення самодержавства, посилення відцентрових тенденцій та дезорганізації фронту на території українських земель у квітні спонтанно починають створюватися військово-добровольчі формування під назвою Вільне козацтво.

У цей час в Україні значно зросла чисельність мародерів і так званих «банд збільшовичених дезертирів», що залишили лави колишньої імперської армії, і саме озброєні загони місцевих мешканців стали на захист населення від їхньої сваволі. За словами відомого політичного діяча Є. Чикаленка, «республіка переходить в «ріжпубліку» [2, с. 156]. Тому, ці добровольчі формування були життєво необхідними для населення за умов дезорганізації й ослаблення влади, особливо в регіонах віддалених від центру. Саме слабкість адміністративних та правоохоронних органів у період Тимчасового уряду та УНР, фактичний стан безвладдя та хаосу спонукали місцеві громади до самоорганізації.

Ідеологічною основою вільнокозацького руху став збережений у пам'яті людей козацький військово-політичний ідеал. Побудований на принципах прямої демократії, де усі мають рівні права, де влада обиралася на загальних зборах, цей ідеал глибоко засів у народній свідомості, оскільки був уособленням народо-владдя та загальної рівності [3, с. 47, 56].

Однак, як справедливо зазначає дослідник В. Лозовий, базуючись на цінності козацької волі, у селянському розумінні волі від впливу держави, а також домінуванні звичаєвого права, тобто права, за яким суспільні відносини регулювала громада, згідно із місцевими звичаями та правилами, а не державні юридичні акти, він ніс у собі значні анархічні тенденції [4, с. 274]. Тому поширення руху Вільного козацтва, не лише сприяло побудові національної держави, але і породжувало певні деструктивні процеси і викликало анархістські настрої.

Центральна Рада досить довго не наважувалася підтримати вільнокозацький рух, оскільки боялася, що озброєні загони Вільного козацтва на селі будуть сприяти подальшій автономізації селянських громад від державної влади і сіятимуть зерна анархії в українському суспільстві. Разом з тим, керівництво держави, розуміючи, що створена в авральному порядку з ініціативи Тимчасового уряду дезорганізована, малочисельна та непрофесійна міліція не зможе гарантувати порядок і лад в Україні, обрало позицію підтримки створюваних із народної ініціативи добровольчих воєнізованих місцевих формувань із числа населення як допоміжної сили правоохоронним органам [2, с. 156].

29 вересня 1917 року констатувавши, що війна й складна економічна ситуація «несуть за собою темне, несвідоме невдоволення широких народних мас», поширюється «епідемія грабежів, самосудів, анархістичних виступів безвідповідальних груп», Генеральний секретаріат УНР окреслив перед секретарством внутрішніх справ завдання щодо боротьби з цим лихом шляхом активної, організованої самодіяльності й самооборони людності, схваливши організацію Вільного козацтва [9, с. 209]. У зв'язку з чим було скликано Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, що був проведений в Чигирині 16–20 жовтня 1917 року і у якому взяли участь близько 200 делегатів від 60 тисяч вільних козаків України та Кубані. З'їзд визначив завдання й організаційну структуру Вільного козацтва, обговорив і затвердив статут організації, обрав Генеральну раду з 12 осіб, яка мала безпосередньо підпорядковуватися Українській Центральній Раді. До

Генеральної ради увійшли наступні політичні та військові діячі: начальник Першого Українського Корпусу, генерал П. Скоропадський (отаман), В. Кочубей, І. Полтавець-Остряниця, М. Левицький, І. Луценко, С. Гризло, О. Шаповал та ін. Осередком товариства Вільного козацтва було обране м. Біла Церква. Генеральна рада повинна була у найближчий час провести аналогічні губернські з'їзди, щоб обрати кошових отаманів з старшиною та надати організованості і сили козацькому руху [6].

13 листопада 1917 року Генеральним секретаріатом було затверджено Статут Вільного козацтва, який остаточно легалізував товариство, визначивши правові засади організації та діяльності добровольчих формувань козацтва в Україні і їх участь в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю.

Основна мета прийняття Статуту полягала, на думку сучасного українського дослідника В. Ухача, по-перше, у встановленні централізованого керівництва процесом формування товариств Вільного козацтва та налагодження контролю за їх діяльністю з боку вищих органів державного управління. Статут передбачав виборність усіх посадових осіб Вільного козацтва, однак надавав значні повноваження Генеральному секретаріату УНР. По-друге, визначалося місце товариств Вільного козацтва у системі місцевої влади та закріплювалися принципи, за якими товариство співіснувало з іншими установами державного управління. По-третє, за статутом, ніякої платні за охорону громадського порядку козаки не одержували. Тобто, проголошувався принцип утворення та існування товариств Вільного козацтва на громадських засадах [2, с. 157].

Відповідно до статуту товариство Вільного козацтва мало чітку структуру, цементуючою ланкою якого була сотня, що зазвичай складалася з мешканців одного села, незалежно від національності. Козаки сотні обирали сотенну старшину (сотника, писаря, скарбничого, хорунжого). Сотні у межах волості об'єднувалися в курінь, курені в межах повіту – у полк, а полки в межах губернії – у кіш. В цей період також розширюється і соціальна база формування Вільного

козацтва, до нього вступають робітники, студентство, інтелігенція [6].

Окрім того, цікавим є той факт, що члени товариств Вільного козацтва мали власний присуд, у якому панував колегіальний принцип розгляду справ у судах двох інстанцій (сотенний та курінний суди). Головуючий та члени суду обиралися безпосередньо козаками. До компетенції сотенного суду належали справи про пияцтво, бійки, сварки, шахрайство та інші незначні правопорушення. Курінний суд був апеляційною інстанцією та розглядав скарги на рішення сотенних судів, а також мав право розглядати, як суд першої інстанції тяжкі провини [2, с. 157].

Також керуючись статутом Вільного козацтва, на територіях, що контролювалися владою УНР, для забезпечення порядку та спокою громадян, а також добробуту товариства створювалися піші та кінні загони козаків, які на постійній основі взаємодіяли з правоохоронними структурами, зокрема, з міліцією, з метою зменшення злочинності в державі. Видавалися брошури і журнали, поширювався серед населення агітаційний матеріал, проводилися спортивні тренування, концерти, виставки, хори, організовувалися зібрання, лекції, читання. У рамках цих заходів відбувалися зустрічі, зібрання, курси та інструктажі, де, по суті, здійснювалася підготовка кадрів з охорони громадського порядку [7, с. 20]. Ця практика набула поширення майже в усіх великих містах УНР і в даному випадку можна говорити про заснування цілеспрямованої програми з підготовки правоохоронців в Україні.

Як підрозділи на які покладалась функція з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, Вільне козацтво підпорядковувалося Генеральному секретарству внутрішніх справ. Пізніше, а саме 18 грудня 1917 року, не маючи достатньої кількості боєздатних українізованих військових формувань для стримування радянсько-більшовицької навали з півночі товариство Вільне козацтво було перепідпорядковане Генеральному секретарству військових справ та залучено до оборони новоствореної держави [1]. У січні 1918 року добровольчі формування товариства було реорганізовано у регулярні підрозділи українських збройних сил, але

уже в травні-червні 1918 року на вимогу австрійсько-німецького командування ці підрозділи були розформовані і роззброєні.

Загони Вільного козацтва багато зробили для захисту сіл та містечок від насильства та пограбувань, та незважаючи на усі здобутки, в підрозділах Вільного козацтва, які першочергово повинні були виконувати по суті поліцейські функції, були величезні проблеми, а саме: змінюваність кадрів, відсутність належного управління, недостатнє матеріально-технічне забезпечення. Також на їх діяльності позначилися військові дії, тому вони не могли виконувати в повній мірі свої завдання. Враховуючи викладене вище вільні козаки навіть у тандемі з тогочасною міліцією не змогли подолати хвилю злочинності, що розросталася теренами відродженої української держави.

Період перебування при владі Української Центральної Ради завершився 29 квітня 1918 року, коли внаслідок державного перевороту державу очолив гетьман Павло Скоропадський. У найкоротші строки гетьманом було налагоджено роботу адміністративного апарату держави, використовуючи талановитих та досвідчених технократів. Уряд гетьманату не вважав за доцільне залишати у спадок організаційно-правові здобутки в сфері правоохоронної діяльності попередників в особі Центральної Ради [9, с. 209].

Вже 18 травня 1918 року Рада Міністрів ухвалила постанову, відповідно до якої формувався спеціальний правоохоронний орган гетьманату Державна варта. «Тимчасове положення про міліцію» видане Тимчасовим урядом і рішення Центральної Ради стосовно організації міліцейських формувань були скасовані.

9 серпня 1918 року було затверджено ухвалу (статут) Державної варти, який визначав її структуру. Проте Державна варта з різних причин не виправдала сподівань гетьмана і не стала тим органом, який водночас мав вирішувати різні функції: правоохоронну, контррозвідальну, військову, адміністративну тощо. Досвід Державної варти переконує, що правоохоронні органи мають виконувати притаманні власне їм функції [10, с. 199].

У жовтні-листопаді 1918 року, перебуваючи на межі краху, гетьманська дер-

жава вдалася до практики Центральної ради в сфері охорони правопорядку. Для допомоги Державній варті у справі підтримання громадського спокою та порядку гетьманський уряд започаткував створення у містах добровольчих народних дружин та хліборобських загонів самооборони. Начальників добровольчих дружин кожного окремого міста призначав безпосередньо гетьман. Посада такого начальника за грошовим утриманням прирівнювалася до посади губернського старости, окрім того, керівництво добровольчими дружинами на місцях могли здійснювали і повітові старости.

Так за ініціативи партії хліборобів-демократів та Київської міської Думи, за активної участі професора-юриста А. Пиленка, графа Д. Гайзена, а також інших впливових і близьких до гетьмана осіб, міністром внутрішніх справ було прийнято раніше відхилену пропозицію: укласти угоду з існуючими в Києві офіцерськими товариствами самопомоги і надати їм кошти та повноваження для формування добровольчих загонів-дружин. Так виникли дружини полковника Святополка-Мирського, генерала Кирпичова, Рубанова, Голембієвського та інші, частково змішаного типу, з добровольцями – переважно з учнівської молоді [2, с. 165]. Втім ефективність цих дружин була невисокою, організація – вкрай недосконалою, а їх чисельність – незначною.

Створення добровольчих народних дружин у регіонах, зокрема у повітових містах проходило, ще з більшими труднощами. Наприклад, до Луцька вказівка щодо організації вищезазначених добровольчих формувань надійшла лише 2 листопада 1918 року.

Луцька міська управа одразу ж приступила до виконання одержаного завдання. Уже на наступний день було визначено порядок утворення добровольчої дружини міста. Остання формувалася з усіх мешканців Луцька незалежно від наявності нерухомої власності. Але головною ударною силою добровольчих дружин були не добровольці, а молоде офіцерство, муштрових частин Державної варті, їх помічники, старші та молодші інструктори та мисливці. І на відміну від попереднього періоду розбудови української держав-

ності де добровольчі формування функціонували на громадських засадах, в період гетьманату усі вони повинні були б перебувати на повному казенному утриманні [11, с. 345].

Та в цілому, як і по всій території Української Держави органи влади та управління на кінець 1918 року опинилися у вкрай складному матеріальному становищі через дефіцит фінансування. Не була виключенням і міська управа Луцька, в якій не було потрібних коштів для утримання добровольчої дружини. Тому на засіданні 8 грудня 1918 року було ухвалено рішення віднайти такі кошти через добровільну підписку, яка не виправдала сподівання (у касу Луцької міської управи надійшло лише 465 крб. з необхідних 60 тисяч). Таким чином, добровольчі дружини Луцька існували лише на папері у вигляді поіменних списків добровольців, які матеріального заохочення не отримували.

Тому, як справедливо зазначає дослідниця, І. Гуцалюк, якщо організаційне оформлення правоохоронних органів, в тому числі і добровольчих формувань відбувалося миттєво, то їхнє фінансове утримання бажало бути кращим. Несвоєчасне матеріальне утримання було причиною несумлінного виконання вартівками і добровольцями своїх обов'язків, що спричинило різке падіння морального авторитету правоохоронних органів цієї доби [11, с. 346].

14 грудня 1918 року військові частини лояльні до Директорії вступили до Києва. Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади передавши її Раді Міністрів, яка, у свою чергу, передала владу Директорії.

Організаційно-правовими засадами створення та діяльності народної міліції, яка повинна була замінити Державну варту став закон Ради Народних Міністрів «другої» УНР від 4 січня 1919 року «Про скасування інституту державної варті і сформування народної міліції». Структура та підпорядкування нового правоохоронного органу залишалися гетьманськими. Зберегла чинність також Устава (статут) Державної варті. А це, на думку історика, П. Михайленка, свідчить на користь того, що правове забезпечення організації та діяльності державної варті було небезпідставно визнано урядом Директорії значно кращим, ніж воно

було за доби Центральної Ради [12]. Разом з тим, слід відзначити, що діяльність Директорії та її уряду відбувалася у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах, оскільки на відміну від періоду перебування при владі П. Скоропадського, мирний час функціонування «другої» УНР тривав лише один місяць – до оголошення війни більшовикам 16 січня 1919 року. А за таких умов Раді Народних Міністрів УНР було не до прийняття фундаментальних законів, які б визначали внутрішню політику держави, зокрема й у сфері охорони правопорядку [9, с. 209].

Після приходу до влади Директорії вартовики, побоюючись репресій з боку нової влади, припинили виконання своїх службових обов'язків і залишили службу. Колосальний дефіцит кадрів, особливо на місцях стимулював новий уряд врегулювати структуру, функції та завдання правоохоронних органів на законодавчому рівні та сталося це лише через півроку після приходу до влади Директорією. За цей період криміногенна обстановка в Україні значно погіршилась, а престиж професії міліціонера значно впав, що проявилось у небажанні українців працювати в правоохоронних органах [12].

Неспроможність керівництва «другої» УНР контролювати ситуацію в країні, державне безладдя, викликане розкладом управлінських структур, відсутність належного фінансування, призвело до відтоку кадрів з правоохоронних органів. Разом з тим уряд продовжував пошуки інших шляхів посилення захисту населення від злочинних посягань.

Наступним кроком уряду УНР стало залучення до охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю народних формувань самоохорони і охорони порядку,

що запроваджувались наказом Ради Народних Міністрів «Про народну самоохорону» від 11 червня 1919 року. Відповідно до якого передбачалось в кожному селі та містечку організувати охорону, в склад якої повинно увійти все чоловіче населення. Завданням новоутвореної охорони було охороняти села та дороги «від темних елементів та злочинців, що грабують населення, провадять злочинну агітацію і тероризують населення», а також виявляти дезертирів та боротися з бандитизмом [9, с. 210].

Отже, аналіз вищевикладеного дозволяє зробити висновок, що в період визвольних змагань 1917–1921 рр., створення та розбудова правоохоронних органів, а також їх нормативне і матеріальне забезпечення було одним з основних завдань, що покладалось на національні уряди досліджуваного періоду. Разом з тим, вкрай складне суспільно-політичне становище, війна, погіршення криміногенної ситуації, неможливість правоохоронних органів самостійно вирішувати поставлені завдання, спонукали владу залучати до охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю добровольчі формування, які в умовах відсутності стабільного функціонування державного апарату влади були життєво необхідними для населення. Ці інститути переконливо довели свою ефективність не лише в забезпеченні внутрішнього правопорядку, а й у справі захисту Української держави від зовнішньої агресії. Та несвоєчасне матеріальне утримання, а зачасти відсутність такого, організаційно-правова невизначеність, стали причиною несумлінного виконання добровольцями своїх обов'язків, що спричинило різке падіння морального авторитету та престижу таких формувань і правоохоронних органів в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Печерський А. Вільне козацтво – тероборона української революції. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/18/vilne-kozactvo-teroborona-ukrayinskoyi-revoljucziyi/>
2. Історія правоохоронних органів України : підручник. С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль. 2021. 232 с.
3. Григоріїв Н.Я. Українська національна вдача. *Видання Української видавничої спілки в Канаді*. Вінніпег. 1941. 60 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13993/file.pdf>
4. Лозовий В.С. Історична пам'ять про козацтво в контексті національно-державного відродження в Україні (1917). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 8. С. 271–278.
5. Уряди Центральної Ради – Документи: Декларація Генерального секретаріату України 29 вересня 1917 р. URL: www.kmu.gov.ua

6. Бойко О.Д. Вільне козацтво: енциклопедія історії України. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Видавництво "Наукова думка". Київ. 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vilne_kozatstvo
7. Сокурєнко В.В., Бандурка О.М., Грєченко В.А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): монографія. *Золота миля*. Харків. 2017. 496 с.
8. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А. Органи охорони громадського порядку в Україні у період гетьманату. *Проблеми державотворення України: історія і сучасність*. Збірник наукових статей. Ч. 1. Харків. 1997. С. 53–60.
9. Зозуля Є.В. Політико-правові підходи до організації системи національних правоохоронних органів періоду визвольних змагань 1917–1921 років. *Вісник Донецького національного університету*. 2012. Вип. 1. С. 208–211.
10. Іванов С.Ю. Становлення та розвиток правоохоронних органів на території України за доби Української революції (1917–1921 рр.). *Зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.)*. Харків. 2019. С. 198–200.
11. Гуцалюк І.О. Охоронні підрозділи м. Луцька доби Гетьманату. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : наук. зб. Луцьк*. 2009. С. 344–347.
12. Михайленко П.П., Довбня В.А. Українська народна міліція доби Директорії. *Міліція України*. Київ. 2003. № 5. С. 26–27. URL: https://viz-udai.ucoz.ru/index/ukrajinska_narodna_milicija_dobi_direktoriji_unr/0-21

REFERENCES:

1. Pecherskyj, A. Vilne kozatstvo – teroborona ukrainскоi revoliutsii [Free Cossacks – the roboron of the Ukrainian revolution], *ArmijaInform*. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2022/10/18/vilne-kozaczstvo-teroborona-ukrayinskoyi-revolycziyi/> [in Ukrainian].
2. Istorіa pravookhoronnykh organiv Ukrainy: pidruchnyk. S.V. Banakh, A. V. Grubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach [History of law enforcement agencies of Ukraine], Ternopil, 232 [in Ukrainian].
3. Grygoriiv, N.Y. Ukrainska natsionalna vdacha [Ukrainian national character], *Vydannia Ukrainskoi vydavnychoi spilky v Kanadi, Vinnipeg*, 60. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13993/file.pdf> [in Ukrainian].
4. Lozovyi V.S. Istorychna pamiat pro kozatstvo v konteksti natsionalno-derzhavnogo vidrodzhennia v Ukraini (1917) [Historical memory of the Cossacks in the context of the national-state revival in Ukraine (1917)], *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 8, 271–278 [in Ukrainian].
5. Uriady Tsentralnoi Rady – Dokumenty: Deklaratsija Generalnogo sekretariatu Ukrainy 29 veresnia 1917 r. [Central Council Governments – Documents: Declaration of the General Secretariat of Ukraine September 29, 1917]. Retrieved from www.kmu.gov.ua [in Ukrainian].
6. Boiko, O.D. Vilne kozatstvo: entsyklopedia istorii Ukrainy [Free Cossacks: encyclopedia of the history of Ukraine]. V. A. Smolij ta in. NAN Ukrainy. *Vydavnytstvo „Naukova dumka”*, Kyiv, 688. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Vilne_kozatstvo [in Ukrainian].
7. Sokurenko, V.V., Bandurka, O.M., & Grechenko, V.A. Pidgotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi: 100 rokiv istorii (1917–2017 rr.) [Training of law enforcement officers in Kharkov: 100 years of history (1917–2017)]. monografіa, *Zolota mylia*, Kharkiv, 496 [in Ukrainian].
8. Gavrylenko, O.A., & Logvynenko, I.A. Organy okhorony gromadskogo poriadku v Ukraini u period getmanatu [Public order protection bodies in Ukraine during the hetmanate.], *Problemy derzhavotvorennia Ukrainy: istoria i suchasnist*, Kharkiv, 53–60 [in Ukrainian].
9. Zozulia, Y.V. Polityko-pravovipidkhodydoorganizatsiisystemynatsionalnyhpravookhoronnyh organiv periodu vyzvolnykh zmaganiy 1917–1921 rokiv [Political and legal approaches to the organization of the system of national law enforcement agencies during the liberation struggle of 1917–1921], *Visnyk Donetskogo natsionalnogo universytetu*, 1, 208–211 [in Ukrainian].
10. Ivanov S.Y. Stanovlennia ta rozvytokpravookhoronnykh organiv na terytorii Ukrainy za doby Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.) [Formation and development of law enforcement in Ukraine during the Ukrainian revolution (1917–1921)], Kharkiv, 198–200 [in Ukrainian].
11. Gutsaliuk, I.O. Okhoronni pidroydily m. Lutska doby Getmanatu [Security units of Lutsk of the Hetmanate era], *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky vojennoi istorii kraju*, Lutsk, 344–347 [in Ukrainian].
12. Mykhailenko, P.P., & Dovbnia, V.A. Ukrainska narodna militsia doby Dyrektorii [Ukrainian People's Militia of the Directory era], *Militsia Ukrainy*. Kyiv, 5, 26–27 Retrieved from https://viz-udai.ucoz.ru/index/ukrajinska_narodna_milicija_dobi_direktoriji_unr/0-21 [in Ukrainian].